

практичні проблеми психологічної науки. Збірник статей учасників Третьої Міжнародної наукової інтернет-конференції «Методологічні, теоретичні та практичні проблеми психологічної науки» (16 березня 2021 р., м. Дрогобич). Редактори-упорядники: М. В. Савчин, А. Р. Зимянський. Дрогобич: «Швидкодрук», 2021. С.275-279.

16. Слободянюк О. Л. Діалогізація освітнього середовища: витоки і перспективи. *Humanitarium*. 2019. Том 43. Вип. 1. С.142-150.

17. Шашкова Л. О., Злочевська М. В. Діалогічний вимір гуманітарного знання. Монографія. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2011. 176 с.

18. Ясперс К. Комунікація. Першоджерела комунікативної філософії. Київ, 1996. С.140-156.

19. Rogers C. R. A theory of therapy, personality and interpersonal relationship as developed in the dlientcehtred framework. N.Y.: Mc. Grawn Hill, 1959. 59 p.

Оксана ВОРОНКЕВИЧ

**ОСВІТНІЙ ДІАЛОГ У РЕАЛІЯХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
(на прикладі дисципліни «Психологічна профілактика
булінгу»)**

Сьогоднішня вища освіта у нашій країні може справедливо іменуватись як інноваційна у зв'язку з російсько-українською війною та карантинними обмеженнями через COVID-19. До зазначених умов, в яких опинилася країна, можемо додати «дистанційність»: дистанційне навчання, дистанційне спілкування, дистанційна робота чи розваги. Безпосереднє спілкування важко

замінити, під час онлайн-контактів змінюються психологічні особливості процесу. Але, водночас, онлайн-спілкування займає визначальне місце поміж форм міжособистісної взаємодії, воно є адекватним нинішньому етапу буття, виходячи із соціальних і природних потенцій сьогодення; веде до вдосконалення існуючих і появи нових форм, методів, засобів викладання у вищій освіті.

За даними сучасних психологічних досліджень, в освіті домінує гуманітарна парадигма, що ґрунтується на відкритості для розвитку, у ціннісно-смисловому осягненні змісту освіти. Суб'єкти освіти взаємодіють використовуючи діалогічне спілкування. Діалог видається способом життєдіяльності суб'єктів освіти. Під цим кутом зору заслуговує на увагу запропоноване Г. Радчук визначення освітнього діалогу. Психологиня вважає, що це простір розширення людського ресурсу, під час якого створюються ситуації професійно-особистісного самовизначення студентів з метою актуалізації смислових переживань та суб'єктного потенціалу загалом [4]. Освітній діалог сприяє моделюванню таких навчальних ситуацій, які ініціюють у студентів смислові переживання як основу набуття подальшого професійного досвіду. Безпосередня діалогізація навчального матеріалу може здійснюватися, на думку З. Карпенко, завдяки певним характеристикам самого діалогу, а саме: контекстуальності, відкритості, спонукальній модальності педагогічного мовлення, метафоричності предметного змісту [3]. Зважаючи на недостатнє психологічне обґрунтування та відсутність орієнтовних програм навчальних вибіркових дисциплін в умовах дистанційного навчання, в закладах вищої освіти гостро стоїть

проблема з'ясування психологічних аспектів реалізації освітнього діалогу у віртуальному середовищі.

На особливу увагу заслуговують праці, в яких сучасні психологи представляють освітній діалог як інноваційну гуманітарну технологію професійного становлення особистості, психологічні аспекти впровадження освітнього діалогу у навчальний процес, освітній діалог як механізм становлення ціннісно-сислової сфери студентів, діалог як механізм аксіогенезу особистості, як проблему ціннісного самовизначення людини в епоху кризових випробувань та реформування освіти в площині психологічної науки (Г. Балл, І. Бех, М. Вінничук, З. Карпенко, О. Климишин, С. Максименко, Г. Радчук, М. Савчин, О. Слободянюк, А. Фурман та ін.) [1; 3; 4].

Як вказує розгляд науково-психологічних праць, присвячених проблемам організації дистанційної освіти, вивченню окремих її аспектів приділялась увага впродовж кількох останніх років. Зокрема, з'ясовувалися психологічні особливості здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання, організаційно-процесуальні, змістові та розвивальні аспекти інтернет-тренінгів та застосовування технологій дистанційного навчання при викладанні психологічних дисциплін, особливості спілкування у віртуальному просторі (О. Васильєва, О. Даценко, О. Джеджера, С. Дрібас, М. Кузнецова, М. Назар, Т. Пономаренко, С. Прахова, О. Савицька, К. Семенов, М. Смульсон, Л. Штихно, О. Юрчик та ін.).

«Психологічна профілактика булінгу» як вибіркова навчальна дисципліна викладається в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка для

студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія згідно навчального плану з 2017 року. Ініціаторами і першими викладачами були О. Воронкевич та С. Чопик. Дисципліна має на меті забезпечити студентів необхідним обсягом знань та умінь у галузі психології насилля, підготувати їх до самостійної роботи з контингентом учасників булінгу, ідентифікації осіб – жертв, кривдників та спостерігачів булінгу, діагностики, корекції психічних та поведінкових розладів, що виникають внаслідок негативного впливу насилля. В процесі вивчення навчальної дисципліни «Психологічна профілактика булінгу» пріоритетним є формування у здобувачів вищої освіти таких компетентностей: здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях, уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми, здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів), здатність діяти соціально відповідально та свідомо, здатність здійснювати практичну діяльність (тренінгову, психотерапевтичну, консультаційну, психодіагностичну та ін.) з використанням науково верифікованих методів та технік, здатність організувати та реалізовувати просвітницьку та освітню діяльність для різних категорій населення, здатність ефективно взаємодіяти з колегами у моно- та мультидисциплінарних командах, здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію, здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями. Під час викладання дисципліни в системі «викладач-студент» виникають взаємини, у яких панівним є особистісний компонент. Ця тенденція окреслює такий підхід до визначення цілей

професійної освіти, який забезпечує трансформацію кожного студента в суб'єкт навчально-професійної діяльності [2].

В процесі викладання дисципліни «Психологічна профілактика булінгу» доцільно використовувати освітній діалог у реаліях дистанційної освіти. Для нас у цьому руслі є важливими умовиводи Г. Радчук про те, що освітній діалог інтегрує у собі три рівні: формальний (як суб'єкт-суб'єктну форму спілкування суб'єктів освіти); змістовий (як спосіб представлення освітнього матеріалу); особистісно-смісловий (як засіб встановлення ціннісно-сміислової єдності суб'єктів освіти) [4].

При розробці концептуальних засад навчальної програми використовували ідею діалогізації педагогічної взаємодії, оскільки важливо, щоб була узгоджена суб'єкт-суб'єктна взаємодія студента та викладача й не використовувалась монологічна модель спілкування. При цьому викладач повинен стимулювати будь-які прояви суб'єктивної активності студентів, що сприяють виробленню у них внутрішнього погляду на себе та своє оточення, розвитку здатності самовизначатися (А. Асмолов, А. Петровський, В. Слободчиков) [5].

На думку І. Бега, особистість за своєю структурою є утворенням «діалогічним», продуктом індивідуального досвіду спілкування і стосунків з іншими людьми. Домінантним у міркуваннях вченого є положення про те, що «повноцінний процес спілкування завжди є взаємодією конкретних особистостей, які певним чином ставляться одна до одної. Така закономірність спілкування й стала продуктивним підґрунтям доцільно організованої виховної діяльності педагога» [1]. Тому важливим

положенням програми, яке базується на подібних поглядах відомих мислителів про сутність людини, є розуміння, що психічний розвиток особистості неможливий поза зв'язком з іншими, бо людина завжди існує у певній спільноті. Звідси, одним із важливих завдань вважаємо формування в студентів конструктивних форм поведінки та основ ефективної комунікації. Зауважимо, що саме діалогічне спілкування сприяє розвитку емоційної саморегуляції, оскільки здатність встановлювати тісний емоційний контакт з іншим є основним інструментом налагодження позитивної міжособистісної взаємодії [2].

З огляду на спрямованість нашого дослідження становить інтерес гуманітарна парадигма освіти та аксіологічний підхід до педагогічної діяльності. Зауважимо, що основна роль викладача полягає не у трансляції знань, а у фасилітації процесів розвитку та навчання студента, що сприяє його позитивним особистісним змінам. Усе більшої вагомості в цьому контексті набувають вміння викладача вибудовувати в процесі взаємодії освітній діалог зі студентами, чути та зважати на їхню думку, бережно ставитися до їх емоцій та почуттів, заразом виховуючи подібні якості і в студентів. Для цього викладачу слід уміти створювати атмосферу взаєморозуміння, взаємоповаги, співтворчості та співпраці, без яких неможлива дійова особистісно-орієнтована взаємодія. Саме у такій атмосфері, як зазначає З. Карпенко, «перетин ціннісних устремлінь особистості з площиною ситуаційних, каузально-діяльнісних зумовлень визначає характерну траєкторію життєвого шляху і духовного поступу кожної людини», у результаті чого «людина справджує своє існування, реалізує замисел самої себе як

унікальної духовної істоти, пізнає і здійснює своє істинне покликання» [3].

Орієнтуючись на програму навчальної дисципліни, що передбачає лекційні, практичні та лабораторні заняття, розуміємо, що для здобувачів освіти важливим є спілкування з викладачем, що подає дану дисципліну. Проте сьогочасні освітні ресурси дозволяють трансформувати систему подання лекційного матеріалу і застосувати іншу, в якій вихідні кроки ознайомлення з новим матеріалом здобувач освіти робить самостійно. Для цього у нього є необхідний контент у вигляді текстового матеріалу, моделей та анімаційних ресурсів і він старається самостійно пізнати дані знання. Використання лише електронного курсу на платформі Moodle (модульного об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища), інформації з навчального контенту, взятої з Інтернету є недостатнім. Попри переваги платформи Moodle (відкритість, яка передбачає організацію системи управління навчанням у режимі «Open Source», реалізація процесу взаємодії між студентом та викладачем через систему розширеної функціональної роботи), викладач свої лекції проводить через платформу ZOOM, де має можливість демонструвати презентацію, відео до теми та вести освітній діалог. Тоді лекція перетворюється не в односторонню передачу інформації від викладача до слухача, а в наукову дискусію, в якій студент стає співрозмовником, який може задавати запитання викладачу по матеріалах, які він опанував самотужки і, таким чином, з'ясувати і розкривати для себе інші сторони нового знання [2].

Безперечним є твердження про те, що спілкування через Інтернет – це опосередковане спілкування. Проте, реалізуючи освітній діалог у реаліях дистанційної освіти, зазначимо, що цей процес не був поверховим, емоційний компонент не збіднювався. Тобто у процесі міжособистісних взаємин студенти могли виражати симпатію чи антипатію, задоволеність своєю роботою та результатами спільної діяльності або незадоволення і розчарування; бути емпатійними, емоційно відгукуватись на переживання іншої особистості, що виражалось у співпереживанні та співчутті.

Використання таких комунікаційних методів дистанційного спілкування дозволяє викладачу зіграти роль фасилітатора або наставника, який допомагає з'ясувати, наскільки добре відбувається процес розуміння матеріалу і пояснює, якщо є причина цього нерозуміння. Викладач перетворюється не в носія інформації, а в людину, яка допомагає здобувачу освіти відібрати науково-точну інформацію, зрозуміти ті питання, що викликали труднощі та спрямувати до точних умовиводів. В будь-якому випадку не можна відкидати цю складову дистанційного навчання, особливо при вивченні психологічних наук. Завдяки зворотному зв'язку від студентів з'ясували, що контакт з викладачем необхідний не тільки для прояснення незрозумілих навчальних тем, але і для підтримки мотивації до навчання і співпраці з однокурсниками [2; 4].

Необхідно також зауважити, що запорукою ефективності не лише дистанційного, а й традиційного аудиторного навчання є доброзичливість між суб'єктами процесу, ввічлива поведінка та повага один до одного, об'єктивне оцінювання та обґрунтування тієї чи іншої оцінки для розуміння студентом свого прогресу, об'єктивні,

змістовні та доброзичливі коментарі, конструктивні рекомендації з виконання завдань, спрямування на конкретні ресурси та пояснення того, що студент пропустив або не зрозумів, використання стимулів до розвитку, наявність швидкого зворотного зв'язку.

Водночас під час занять вирішуються проблеми розвитку особистості. Здобувачами освіти охоче розповідалися випадки цькування з їх життя чи колективу у якому їм доводилося навчатися чи працювати. Викладачеві та студентам вдавалося надавати психологічну підтримку, розвінчувати стереотипи, вирішувати особистісні проблеми учасників та формувати навички соціальної взаємодії. Використання аудіо- та відео- зв'язку на базі зазначеної платформи сприяло веденню освітнього діалогу та отриманню якісного результату дистанційного навчання.

На практичних заняттях реалізація освітнього діалогу відбувалася за допомогою кейс-методу. Це обумовлено тим, що метод кейсів допомагає активізувати навчальний процес та дозволяє формувати метакомпетентності. Здобувачі освіти успішно опановують навички та прийоми всебічного аналізу ситуацій у галузі професійної діяльності, що допомагає вирішенню аналогічних труднощів, які можуть виникати у практичній діяльності; формують уміння щодо моделювання особистих дій у проблемній ситуації, що дає шанс студентам практично звірити власні теоретичні знання; набувають навичок вербалізації осібних точок зору з того чи іншого питання; навчаються презентувати, обґрунтовувати й обстоювати особисту думку; відпрацьовують навички об'єктивного оцінювання

думки інших; оволодівають досвідом розуміння користі власних помилок.

Окрім розглядання та моделювання практичних ситуацій використовували дискусії, обговорення у парах, ігри. При цьому всі учасники освітнього середовища були активними: обмінювалися запитаннями і відповідями, управляли ходом діалогу, контролювали виконання завдань тощо. Під час реалізації освітнього діалогу суб'єктами були викладач та студенти, а засобами здійснення комунікації – електронна пошта, спільнота у Viber, діалоги в режимі реального часу на платформах Moodle та ZOOM тощо.

Здобувачі освіти дистанційно виконувати лабораторні роботи, зокрема, досліджували вплив різних соціально-психологічних чинників на появу чи перебіг насилля. Студенти діагностували агресивні та ворожі реакції людини, схильність до поведінки, що відхиляється від норми, схильність до віктимної поведінки (до агресивної віктимної поведінки, до саморуйнівної поведінки, до гіперсоціальної поведінки, до залежної і беспорядної поведінки, до некритичної поведінки, реалізованої віктимності), рівень соціальної ізольованості особистості, домінуючі взаємини у колективі, схильність особистості до маніпулювання іншими в міжособистісних взаєминах [2].

Лекційні та практично-лабораторні заняття були організовані подібно до того, як організуються групові заняття під час психотерапії, як моделі особистісного зростання у конкретних умовах соціальної взаємодії. Студенти мали безпечний простір для експериментів, де учасники через інтеракції з іншими та самопостереження могли дослідити свої внутрішні переживання.

Кожен окремий учасник в певному сенсі був інструментом, за допомогою якого можна відтворити, побачити та пережити ситуацію, яка хвилювала; пробували новий спосіб реагування та знайомились з досвідом інших. Здобувачі вищої освіти мали можливість отримати зворотній зв'язок та підтримку від студентів, яких об'єднували подібні думки, труднощі та переживання.

Для досягнення мети навчальної дисципліни в оволодінні теоретичними знаннями найефективнішим показав себе проєктний підхід у навчанні, який передбачає наступне – студенти самостійно формулюють проблему, висувають гіпотези про причини булінгу, підшуковують психодіагностичні методики для дослідження булінгу, вибирають адекватні методи і технології психологічної профілактики булінгу, узагальнюють та аналізують необхідну їм інформацію. При цьому викладач виступає в ролі консультанта, який керує процесом взаємодії «викладач-студент», використовуючи словесні, наочні та практичні, індуктивні та дедуктивні, репродуктивні та проблемно-пошукові методи самостійної роботи. Цей підхід дозволяє навчити студентів самостійно досягати запланованої мети, планувати рух до неї; сформувати вміння працювати з інформацією; застосовувати отримані теоретичні знання на практичних заняттях; сформувати навички проведення психопрофілактичних заходів, передачі та презентації отриманих знань та досвіду. З метою закріплення вивченого матеріалу студенти мають можливість апробувати теоретичні напрацювання на практиці, спробувати себе у ролі тренера, проаналізувати свої професійні проблеми та успіхи водночас. До прикладу, наприкінці вивчення навчальної

дисципліни магістранти організували наживо зустрічі із підлітками та юнаками шкіл міста з метою профілактики булінгу в освітньому середовищі. Під час зустрічей використовували презентацію, метафори, приклади психологічних експериментів. Ознайомлювали з соціально-психологічними особливостями цькування, відмінністю від конфлікту, чинниками виникнення, структурою, процесом, видами, наслідками булінгу. Також пропонували телефони довіри фахівців, які працюють з цією проблематикою [2].

Важливим етапом є система підсумкового тестування. Це є основний метод контролю знань який вимагає самостійності в процесі його проходження. При чому самостійність полягає не лише у відсутності поруч кваліфікованого фахівця, а і друкованого або електронного ресурсу, яким може скористатися здобувач освіти, що складає підсумковий тест. Найпростіший спосіб вирішення даного питання – це зменшення часу, що відводиться на проходження тесту, щоб позбавити здобувача освіти шансу скористатися будь-якою підказкою. Саме тому тестування не може бути єдиним методом контролю засвоєння матеріалу з навчальної дисципліни і обов'язково вимагає виконання завдань по розгляданню складних клієнтських випадків. Частково вирішити цей запит можемо шляхом використання завдань третього рівня складності у вигляді есе, креативних та проблемних завдань. Таким чином уникнемо проявів академічної недоброчесності при дистанційному навчанні.

Зауважимо, що під час занять з навчальної дисципліни «Психологічна профілактика булінгу» студенти вільно взаємодіяли і наче «проходили» етапи власного розвитку, починаючи з моменту народження (створення групи та початку навчальної дисципліни),

дорослості (активної робочої фази) та смерті (завершення навчальної дисципліни). Тому важливим було обговорення кінця роботи в групі з даного навчального предмету, оскільки тоді у студентів з'являється можливість усвідомити і висловити свої почуття і емоції – попрощатися.

У контексті проблеми дослідження дистанційної освіти, звертаємо увагу на переваги онлайн-навчання. Безперечним привілеєм є гнучкість у викладанні матеріалу курсу «Психологічна профілактика булінгу», оскільки є можливість максимально урахувати індивідуальні особливості студентів, їх здібності, рівень підготовки та особистісний досвід. Цей процес реалізувався також через систему альтернативних сайтів, які містять детальну і додаткову інформацію з тем, які могли викликати труднощі у класичній системі навчання. Таке викладання створило сприятливий простір для переходу від теорії до практики. Серед інших переваг відзначимо: адаптивність до потреб та можливостей студентів; зручність у плануванні власного часу та темпу виконання здобувачами завдань; зручність навчального матеріалу в електронному вигляді та доступність його протягом усього терміну навчання; модульність побудови навчальних програм; специфічна роль викладача-фасилітатора; зниження психологічного напруження внаслідок відчуття безпеки (можливість навчатись з дому чи укриття, реагувати на сигнали тривоги); стимулювання самостійності в навчанні, вміння критично мислити; підвищення самодисципліни, відповідальності та наполегливості в досягненні мети. Ще одним привілеєм дистанційного навчання є можливість студентом у процесі вивчення дисципліни документувати,

конспектувати і зберігати необхідні матеріали. У здобувача освіти також може залишитися сам курс навчання, електронне листування з викладачем і він може звертатися до цих матеріалів пізніше, в міру необхідності. Звідси вважаємо, що дистанційні освітні технології забезпечують високий рівень суб'єктності здобувачів в освітньому процесі та їх творчий саморозвиток [2].

При використанні дистанційного навчання та сучасних технологій учасникам освітнього простору надається можливість формувати віртуальні спільноти (наприклад, група у Viber), де вони можуть спілкуватися між собою, вирішувати спільні завдання, обговорювати проблемні питання, обмінюватися інформацією та досвідом і т. д. Використання такої групи забезпечує зв'язок із викладачем та одногрупниками.

З огляду на сказане, зауважимо, що основними психолого-педагогічними принципами організації освітнього процесу в умовах віртуальної взаємодії стали: чітка організація навчального процесу (необтяжливість завдань, структурованість, стислість, лаконічність навчальних матеріалів); оптимальне використання різних інструментів для інтерактивних форм навчання як у синхронному, так і в асинхронному режимі; обов'язковий зворотній зв'язок; встановлення позитивного емоційного контакту.

Таким чином, дистанційна форма навчання є пріоритетною системою роботи зі студентами на теперішній час та створює простір для ефективної викладацько-студентської взаємодії. Використання освітнього діалогу у реаліях дистанційного навчання дозволяє суб'єкту бути вільним у виборі зручного темпу засвоєння навчального матеріалу без прив'язування до місця та часу

отримання знань, збільшити мотивацію (пізнавальну, співробітництва, афіляції, комунікації, самореалізації, самоствердження) та активність здобувачів освіти, перетворити закріплення матеріалу у творчий процес. Важливо створити серію психологічних умов, які зможуть зробити процес надання та отримання дистанційних освітніх послуг продуктивним з точки зору можливостей студентсько-викладацької взаємодії. Вважаємо, що дистанційне навчання забезпечує доступність освіти при збереженні її якості, проте вимагає грамотного застосування освітніх дистанційних технологій із відповідними методичними підходами, що сприяють ефективній інтерактивній взаємодії студентів і викладачів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці моделі ефективного функціонування системи дистанційного навчання на теренах України із застосуванням можливого технологічного контенту та платформ.

Література

1. Бех І. Вибрані наукові праці : в 2-х т. Т. 1. Виховання особистості. Чернівці : Букрек, 2015. 840 с.
2. Воронкевич О. М. Психологічна профілактика булінгу. URL : <https://elr.tnpu.edu.ua/course/view.php?id=1956> (дата звернення : 10.01.2023 р.).
3. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості студента. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців : матеріали II Всеукраїнської

науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 24–25 квітня 2014 р.). Хмельницький : ХНУ, 2014. С. 18–20.

4. Радчук Г. К. Освітній діалог як інноваційна гуманітарна технологія професійного становлення особистості у ВНЗ. THE PEDAGOGICAL PROCESS: THEORY AND PRACTICE (SERIES: PSYCHOLOGY). 2017. № 1 (56). С. 15–21.

5. Юрчик О. М. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах : дис. канд. псих. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2016. 328 с.